



crkva u svijetu

RASPRAVE I ČLANCI

NEMESIS ANTHROPOCOSMICA

Eksproprijacija čovjeka i prirode

Ante Kusić

a. »Medikalna« i »antropokozmička« Nemeza

Za ovakav naslov članka dala mi je povod knjiga Ivana Illich *Némésis medicale* (Paris, édit. du Seuil, 1975). Taj u svijetu poznati sociološko-kulturološki istraživač govori u navedenoj knjizi o »liječiteljskoj Nemezi« u značenju: »eksproprijacija zdravlja« zbog naopakog razvoja medicinskih istraživanja i ustanova. Zašto »naopakog«?! Zbog toga, odgovara Illich, što je medicina dovela do novih opasnosti po zdravlje, do nove bolesti, koju Illich naziva *jatrogeneza* ili »jatrogena bolest«. Ta se bolest očituje na tri razine: kao *klinička jatrogeneza*, tj. kao globalna neefikasnost i opasnost zbog skupoće terapije, kao *socijalna jatrogeneza*, tj. kao osobni gubitak sposobnosti za prilagođivanje vlastitoj sredini i kao *strukturalna jatrogeneza*, tj. mitologiziranje organskog zdravlja i života, praćeno sa stalnim smanjivanjem sposobnosti čovjeka da prihvati činjenicu bolesti, starosti i smrti kao sastavni dio života, te da im dade humanizirajući smisao. U tome Illich vidi »eksproprijaciju zdravlja«, pa prema imenu grčke boginje Nemesis, boginje osvete zbog povreda distributivne pravde (to što nečemu »po pravu« ili »po naravi stvari« pripada!) daje svojoj knjizi naslov *Némésis medicale* s podnaslovom »eksproprijacija zdravlja«. Medicina je postala »atelier za popravke i održavanje... u stanju funkcioniranja čovjeka, koji se iskorištava putem nehumane proizvodnje. Čovjek mora reklamirati protiv takve medicinske potrošnje, s kojom se samo nastavlja njegovo eksploatiranje«. ¹

Budući da pod naš naslov *antropokozmička Nemeza* spada i *jatrogena bolest*, ukoliko, eto, po mišljenju Illich, suvremena medicinska orijen-

¹ Ivan Illich, *Némésis medicale*, édit. du Seuil, 1975. str. 10.

tacija ne vodi »izliječenju« nego novim oblicima oboljenja, neka mi bude dopušteno iznijeti neke podatke iz Illicheve knjige. U medicinskim nastojanjima, koja su orijentirana prema cilju »eliminiranje boli, slabosti, oboljenja i smrti«,² on vidi opasnost od »liječničke kolonizacije«,³ unutar koje o liječniku ovisni čovjek »postaje krhki mehanizam, podvrgnut neprekidnim popravcima«,⁴ za razliku od tradicionalnih kultura koje su nastojale »podržati svakog čovjeka suočena s patnjom, bolesti i smrću, dajući takvim njegovim stanjima neki smisao i organizirajući prihvaćanje tih stanja kao obavezu za čovjeka osobno i za njegovu neposrednu okolinu«. ⁵ Illich tu misli na predindustrijska društva, u čijoj su strukturi kulturološkog programa bolest i umiranje doživljavani kao sastavni dio života, te su bili prihvaćeni bez osobitih unutarnjih i socioloških potresa. Crncu u Africi misao je koncentrirana na to da poslije smrti postane nevidljivo prisutni »predak«. Zato je potrebno imati djecu, koja će poslije smrti primositi žrtvu. Bez toga bit će smrt rđava, i pokojnik neće moći postati »predak«. U državi Mali ulaze mladi s pjesmom u sobu gdje je umro djed, i tu u sobi čine lakrdije: posljednji susret s djedom treba da bude veseo.⁶ U takvim kulturološkim uvjetima ima svoju ulogu i praznovjerje, i magija i obredno rastjerivanje zlih sila. Međutim, takve tradicionalne kulture imaju i posebne higijenske mjere s propisima o načinu bračnog života, vađenja zubi, uzimanja droga i postupaka povodom rađanja. Ono što je značajno u takvim tradicionalnim kulturama s obzirom na očuvanje zdravlja jest da »efikasnost tradicionalnog programa počiva na integraciji tehničkih društvenih i simboličkih aspekata, na ravnoteži...«⁷ Tu je »ravnotežu« uzdrmla u određeno vrijeme »invazija kozmopolitske medikalne civilizacije«,⁸ koja je razrađena prema »instrukcijama profesionalnih terapeuta«. ⁹ Skupa s time, profesionalizam uske grupe terapeuta došao je na mjesto plemenskog zajedništva, koje je odgajalo i podržavalo u svim situacijama, pa i situacijama bolesti i smrti, životodavno i ozdravljujuće »stanje kolektivnog duha neke populacije«;¹⁰ došao je profesionalizam s posljedicama da je bolest, kao i smrt, shvaćena kao alijenacija, otuđenje, kao zlo, a ne više kao normalni i sastavni dio evolucije života. Takvo shvaćanje bolesti i smrti postalo je postepeno i socijalna alijenacija: bolesni siromasi bivaju njegovani s manje brige nego bogati, čak i usprkos tome što je zdravije siromašnih u načelu slabije nego bogatih i, prema tome, njihove medicinske potrebe veće nego kod bogatih.¹¹

Suvremena epidemija jatrogene bolesti, na razini socijalne jatrogeneze, navukla je i odgovarajuću »sanitarnu masku«:¹² »Starci umiru istim ritmom kao prije«,¹³ tako da je medikalno liječenje staraca samo »mistifikacija... na temelju lakovjernosti pacijenata«. ¹⁴ Dapače: »Prema jed-

² Nav. dj., str. 133.

⁴ Nav. dj., str. 134.

⁶ Vidjeti moju knjigu *O parapsihologiji i smrti*, I. izd. CUS, Split, 1984, II. izd. Đakovo, 1987, str. 94—103.

⁸ Ivan Illich, *Némésis medicale*, str. 134.

¹⁰ Nav. dj., str. 135.

¹¹ Nav. dj., str. 111.

¹² Nav. dj., str. 63.

¹³¹⁴ Nav. dj., str. 63.

nom istraživanju, 82% staraca koji imaju neku tešku bolest umire za manje od tri mjeseca po njihovu dolasku u bolnicu. Smrtnost staraca, u prvoj godini... zatvaranja u zlatne kaveze očito je veća od smrtnosti unutar uspoređene grupe staraca, koji su ostali živjeti u sredini na koju su bili naviknuti. Ostaviti svoju obitelj, pa i sam krevet u kojem je netko spavao desetljećima, za starca znači važan faktor pokretanja morbidnih procesa... Ima staraca koji to traže u nakani samoubojstva.¹⁵ »Sanitarna maska« ovdje je prisutna u činjenici: bolesni starac dobio je nužnu profesionalnu njegu sanitarne ustanove, ali je upao u morbidni proces psihičke osamljenosti, napuštenosti od najbližih i društvene »ot-pisanosti«. To mu ubrzava smrt u usporedbi s onima koji umiru među svojima u vlastitoj kući.

Kao nekakva epidemijska bolest socijalna se jatrogeneza, u obliku *jatrogene kategorizacije*, širi po uzorku moderno i primitivno. Ta se pojava često naziva »proces modernizacije«,¹⁶ što zvuči eufemistički, unatoč tome što se radi o opasnim stvarima. Tako je npr. 1960. godine hranilo 96% čileanskih majki svoju djecu majčinskim mlijekom iznad prve godine života. Zbog »procesa modernizacije« god 1970. to je činilo samo 6% majki, a samo 20% ih je hranilo svoju novorođenčad tek prva dva mjeseca. Takva transformacija hranjenja, s privikavanjem na šećer od trstike i na industrijske proizvode, rezultat je intenzivne političke indo-ctrinacije, pod lozinkom unapređivanja s »primitivnog« na »moderno«. Taj gubitak u vrijednosti od 84% majčinskog mlijeka, prirodno selekcioniranog i raspoloživog za hranu novorođenčeta, jednak je količinski mlijeku od 32.000 čileanskih krava, i to je mlijeko, premda najzdravije kao rezultanta prirodne selekcije, praktično uništeno u ime parole »nije moderno«, koja vuče korijen iz jatrogene kategorizacije. Takva preorijentacija od »primitivnog« na »moderno« događa se pod propagandom zdravlja majke i stanovite puerikulture, a zapravo je praćena velikim opasnostima privikavanja djeteta na nenaravnu ishranu: »Budući da je bočica za novorođenče postala znakom višeg društvenog statusa, postao je nužnim novi tip liječničke kontrole. Razlog tome je činjenica da su se pojavile kod djece koja nisu bila hranjena majčinskim mlijekom na majčinu krilu neke nove bolesti...«¹⁷ Nemezis se osvetila za povredu prirodne selekcije načina održavanja živih bića. Illich nastavlja: »Medikalizacija prvog djetinjstva nije štetna samo za pojedinca. Kao i medikalizacija starih ljudi, ona je *instrument za stvaranje klasnih društava*... Inovacije, sugerirane od liječnika, uvijek su privilegij bogatih. Moderno društvo... je hijerarhizirano; u takvom društvu, gospodareće klase drže monopol pronalazaka i stvaralačkog rada. Svaka promjena vrši se odozgo na dolje.«¹⁸ Tu leži opasnost eksploatacije: ne proizvode se stvari koje su potrebne za život svih ljudi, nego uglavnom one koje bogatima omogućuju još veće bogatstvo i još udobniji život. Slijede posljedice: osveta Nemeze! Prema podacima UNESCO-a: glad, loša ishrana, bolesti ubijaju svake godine 15 milijuna djece, a da se i ne govori o milijunima odraslih koji umiru od istog zla; množe se oblici na-

¹⁶ Nav. dj., str. 65.

¹⁷ Isto

¹⁸ Nav. dj., str. 66.

silja i izrabljivanja u bezbrojnim varijantama terorizma, pljačke, ubojstava, prisilnog rada, prostitucije — čija su žrtva novi milijuni djece; više od 50 milijuna djece ispod 16 godina bave se teškim radovima...; 130,000.000 djece nema mogućnosti pohađati bilo kakvu školu, dok ih je 814,000.000 nepismeno...¹⁹

U takvim kontekstima, u svojoj knjizi *Smrtonosni napredak*, Eugen Drewermann, poznati egzegetski, psihoanalitički, filozofski i ekološki pisac konstatira: »Ako su ljudi 'bestijalni', oni to više nisu kao životinje, nego oni postaju bićima koja se koriste svojim razumom zato da 'bude životinjskiji od bilo koje druge životinje'...«²⁰

Zbog goleme brige čovjeka da medicinskim putem zaustavi tokove »prirode« — osiguravajući sebi i najbližima što je više moguće bezbrižnosti, komoditeta, uživalačkog života, razbibrige i užitka u što dužem kvalitetnom življenju — dogodilo se da je on, čovjek, »nemezijski« upao u sizifovsku situaciju »uzaludnosti« i besmislenosti svog »valjanja kamena« od dna pa do vrha s jedne pa onda s druge strane brda: osiguravajući se od svih strahova i tjeskoba, uvijek iznova i bez prestanka, upao je u stalno »valjanje« svojih životnih situacija i procesa, u neku ruku svog životnog kamena i s time je svojom pretjeskobnom mišlju na »sutra« pokvario i svoje tekuće »danas«. Ispunila se Kristova opomena »tko odviše ljubi život svoj izgubit će ga«! Izraženo jezikom Illicheve »socijalne jatrogeneze« može se to stanje ovako formulirati: »Postoje čitavi liturgijski obredi kojima se transformira *realistička nada stanovitog autonomnog života u iluziju da će liječnici davati sve bolje zdravlje čovječanstvu*. Postoji čitav medicinski *ritual*... koji čovjeka lišava radosti u sadašnjem trenutku.«²¹

Svim ovim što je rečeno ne žele se potcjenjivati istraživačka nastojanja u raznim medicinskim kao i ostalim prirodoslovnim istraživanjima. Ivan Illich želi kazati da stvari u prirodi, uključivši i čovjeka, ne smijemo istrgnuti iz cjeline njihovih »prirodnih« odnosa i međuovisnosti. Uzimanje dijela za cjelinu u životu je i u znanostima nešto vrlo opasno, ne samo u medicinskim nego i u antropološko-kozmičkim parametrima. Ako se povrijedi taj zakon, te *priroda* bude povrijeđena u svom diskrecionom odn. selekcijskom pravu »odabiranja« na temelju stanja cjeline »anthropos — kosmos (uređenje svijeta)«, gdje *sve služi svemu*: »čovjek svemu drugome i sve drugo čovjeku«, slijedi osveta Nemeze.

Čovjek — osoba ne smije ni u čemu postati *sredstvo* za tehničko usavršavanje strojeva, za eksploataciju od strane privilegiranih moćnika i vladajućih klasa, nego u svim uvjetima života i umiranja treba da bude očuvano dostojanstvo *svakog čovjeka* kao bića s razumom, samosviješću i slobodnom voljom, što mu pripadaju »po naravi«, tj. po evolucijskom selekcionom odabiranju kozmosa ili prirode kao cjeline, a ne po hirovito uzurpiranim mjerilima moćnih pojedinaca ili moćnih grupa. Bez toga, prije ili poslije, osveta Nemeze zahvaća sve vrste *čovjekoubilačkog* objektiviranja, obmanjivanja, manipuliranja, funkcionaliziranja,

¹⁹ Usp. moje bilješke s XXI. Gen. konf. UNESCO-a u Beogradu 1980; usp. reviju *Kath. UNESCO — Informationen*, April-Juni 1985, str. 20.

instrumentaliziranja i svih ostalih mogućih i prakticiranih oblika alijencije i frustriranja čovjekovih, po njegovoj naravi određenih, sposobnosti. Tin Ujević bi rekao: nikada se ne bi smjelo dogoditi da zavrone »zvona za uzbunu pokojne gospođe Duše«, jer to su »zvona bez nade, zvona na sive krajolike sahara unutrašnjih...^{21a} Ujević želi reći: konačni rezultat cjelovitog tehničkog rada čovječjih ruku, u uvjetima »pokojne gospođe Duše«, tj. bez istovremenog humaniziranja čovječjeg duha, vodi u samouništenje čovjeka i kozmičkog poretka u svijetu.

Tehničko usavršavanje stvari u prirodi i personalističko oplemenjivanje duhovno-tjelesnog bića svakog čovjeka, bez ikakve diskriminacije s obzirom na »prava čovjeka«, moraju ići skupa. Inače nastupa Nemesis anthropocosmica, osvetoljubivost antropokozmičke Nemeze. Mi zapravo već doživljavamo njezinu osvetoljubivost u sociološko-psihološkim kontrastima, što ih ovdje ekspresionistički formuliramo: Ljudi nikada nisu bili tako bogati kao danas, ali nikada nisu bili ni tako pohlepni kao danas; nikada nismo bili tako siti kao danas, ali također nikada nismo bili tako nezasićeni kao danas. Nismo imali lijepe kuće kao danas, ali također nismo nikada bili tako bezzavičajni kao danas. Nikada nismo imali toliko odijela kao danas, ali nikada nismo bili ni tako goli kao danas. Nikada nismo imali prilike da većem broju ljudi omogućimo ponešto životne radosti, ali također nikada nismo u srcu bili manje zainteresirani za patnje svojih bližnjih. Nikada nismo imali više oružja za obranu mira, ali nikada nismo bili manje zaštićeni od samouništenja. Nikada nismo imali više lijekova za osiguranje zdravlja, ali također nikada nismo bili manje zaštićeni od stresova, praćenih raznim psihosomatskim i novim oboljenjima.

Bilo bi važno da bi se svaki čovjek koji misli u najvećoj mogućoj mjeri angažirao na polju svog zvanja i dužnosti za stvaranje mentaliteta u kojem se vodi računa o dobru svih ljudi i svakog pojedinca, shvaćenog u značenju: nesvedivi totalitet vlastite jednokratne, razumne i slobodne osobnosti. Tu su spojeni znanost i vjera, laboratorij i oratorij. Vjera u duhu Evanđelja nikada nije protiv laboratorija, ako taj ima pomoći da ostane »zdrav duh u zdravu tijelu« kao i »zdravo tijelo uz zdravi duh«, da se razvija sve bolji i sve plemenitiji čovjek u sve boljem i sve plemenitijem čovječanstvu. Uz »laboratorij«, prema evanđeoskoj zapovijedi o korištenju i razvijanju »talenata«, uvijek se zahtijeva istovremeno oratorij. Stoga danas piše psiholog Paul Chauchard: Treba pronaći »ravnotežu između oratorija i laboratorija«,²² jer: »oratorij i laboratorij rade na istoj Stvarnosti i oni su neodvojivi, ali uvijek se treba čuvati da se ne izobliča narav jednog pomoću drugog...«²³ Oratorij i laboratorij obuhvaćaju Totalitet Stvarnosti, Imanenciju i Transcendenciju, svijet i nadsvijet, ograničena usvijetna bića i neograničeni Transcendentni Bi-

²⁰ Eugen Drewermann, *Der tödliche Fortschritt*, Verlag Pustet, Regensburg, 4. Auflage, 1986, str. 220.

²¹ Ivan Illich, *Némésis médicale*, str. 77.

^{21a} Usp. Tin Ujević, *Ojadeni zvono, Žedan kamen na studencu*, II svezak, August Cesarec, Zagreb 1986, str. 298—301.

²² Paul Chauchard, *La science détruit-elle la religion?*, Fayard, Paris 1958, str. 61—68.

²³ Paul Chauchard, nav. dj., str. 68.

tak, mikrokozmos čovjeka i makrokozmos svijeta, naše ljudsko pojavno i osjetilno »Imati« i ontičko-umsko odn. duhovno »Biti«, osjetilne odn. znanstveno-tehničke »ugodače« i dublje u ljudskom srcu prihvaćene »vrednote«, koje nikako ne smiju biti žrtvovane. Ako se zanemari bilo što od toga navedenog upada se u frustraciju i otuđenje naravne čovječe težnje i usmjerenosti k totalitetu Istine, Dobrote i Ljepote — pisanih velikim slovom, za razliku od naših malih parcijalitetu usvijetnih istina, dobrote i ljepota — pisanih malim slovom.

b. Nužnost ravnoteže između antropocentrizma i kozmocentrizma

U knjizi *Smrtonosni napredak*²⁴ Eugen Drewermann konstatira da je sekularizirana baština kršćanstva kroz dva posljednja stoljeća tretirala »čovjeka ne kao dio prirode nego kao *gospodara nad prirodom*«,²⁵ te da je »dopustila da se opet uvažavaju samo razum i *volja za gospodarenjem*«. ²⁶ Drewermann pritom upozorava na »nemezijsku« uključnicu tog stanja: »Ne ustupi li takav kršćansko-zapadnjački stav mjesto *nekoj novoj svijesti*, neće više biti nikakva izlaza iz zacrtane jednosmjerne ulice u katastrofu.«²⁷

Pet parametara civilizacije: porast populacije, zalihe sirovina, raspoložive zalihe živežnih namirnica, industrijska proizvodnja i stupanj ekološke zatrovanosti okoline, u svojoj izmjeničnoj povezanosti, prema postojećim kibernetičkim računima, pokazuju da će 2050. godine industrijska proizvodnja doći u knizu, i to zbog sve ubrzanijeg padanja raspoloživih sirovinskih rezerva. Po tom kibernetičkom modelu populacija će do 2050. godine brzo rasti, a zatim će drastično opasti zbog neizbježnog glada.²⁸

Stoga zaključuju antropolozi da je potrebno izvršiti »prijelaz iz privrede koja je *orijentirana na porast* k privredi koja je *orijentirana na ravnotežu*«. ²⁹ Čovjek se po prvi put u svojoj povijesti, kažu, mora odlučiti *protiv kriterija privredne i tehnološke moći*, i napokon »založiti se za to što od njega zahtijevaju *moral i odgovornost za buduće generacije*«. ³⁰

Na »moral« i »odgovornost« spadaju već sada veliki problemi gladi. Prema podacima Ujedinjenih Naroda iz 1968. god. vidi se kako je prije samih 20 godina, u pučanstvu zemalja Trećeg svijeta, 20% pučanstva životarilo u uvjetima teške neishranjenosti i oko 60% u uvjetima manje i više opasnog pomanjkanja sredstava za život. U lipnju 1980. god. utvrdila je Organizacija UN da u Aziji, Africi i u Lat. Americi gladije oko 1 milijarda ljudi, a oko 450 milijuna da stalno vegetira na granici između života i smrti. Računa se da je 1979. god. oko 800 milijuna ljudi živjelo u potpunoj bijedi, i pretpostavlja se da je 50 milijuna umrlo od glada i bolesti prouzročenih gladom; među njima oko 15 milijuna djece, u samoj »Godini djeteta«. — Stanje ide nagore.

Sve to spada u oblike kažnjavanja »antropokozmičke« Nemeze: zbog eksproprijacije čovjeka i prirode, koju sobom nosi pomanjkanje »moral« i »odgovornosti za buduće generacije«, u uvjetima orijentacije proizvodnje na komercijalizirani porast umjesto na *ravnotežu*, u skladu

^{24/25/26/27} Eugen Drewermann, nav. dj., str. 7.

²⁸ Eugen Drewermann, nav. dj., str. 9.

^{29/30} Nav. dj., str. 10.

sa stvarnim populacijskim potrebama za život čovjeka na Zemlji. Taj život uključuje poštovanje svih ostalih oblika života i stvari u svijetu, u kontekstima uspostavljanja ravnoteže između antropocentrizma i kozmocentrizma. To bi trebalo shvatiti u duhu riječi Daga Hammarskjölda, koji u svojoj knjizi *Znak na putu*³¹ piše u vezi s našim pitanjem »moral« i »odgovornosti za buduće generacije«. »Sve u onome Sada, ništa za Sada. I ništa za budućnost koja je u slavu tvog imena i tvoje volje.«³² Načelo mu je: biti pameću i srcem povezan i nadahnut mišlju o dobru drugih ljudi. To »dobro drugih ljudi« ima već kozmičke dimenzije, unutar kojih bi se npr. uništenje čovječanstva i zemlje, sredstvima što ih čovjeku stavlja na raspolaganje atomska energija, odrazilo na čitav svemir. Hammarskjöld nastavlja: »Ti trebaš upoznati Život i od njega biti prepoznat, po mjeri tvoje pronicljivosti, a to znači po mjeri tvoje sposobnosti da iščezneš kao *cilj* i ostaneš kao *sredstvo*.«³³ Isti diplomat i humanist piše: »Još nekoliko godina, i onda? Život ima vrijednost samo na temelju svog sadržaja — za druge. Moj život bez vrijednosti za druge gorí je od smrti. Zato — u toj velikoj osamljenosti — služi svima. Stoga: kako je nepojmljivo veliko to što je meni poklonjeno, kako je ništavno to što ja 'žrtvujem'! Sveti se ime Tvoje, dođi kraljevstvo tvoje, budi volja tvoja.«³⁴ Etika predanosti i etika strahopostovanja pred životom, o kojima govori Albert Schweizer, nose u sebi također kozmičku dimenziju: »Dakle, odvaži se nju, etiku predanosti, razvijati razmišljanjem o ideji, da se predanost (ljubav) mora prenijeti ne samo na čovjeka, nego i na svako stvorenje, uopće na svaki život, koji je u svijetu i koji je stupio u područje čovjeka. Ona se, etika predanosti (ljubavi), uzdiže do predodžbe, da je ponašanje čovjeka prema čovjeku samo stanovit izraz odnosa, u kojem čovjek stoji prema Bitku i prema Svijetu uopće. Na taj način, etika predanosti (ljubavi) — postavši kozmičkom — može se nadati da će ići u susret etici samousavršavanja, koja je sama po sebi kozmička, i da će se s njom povezati.«³⁵ Koliko duboko ide ta kozmička dimenzija predanosti (ljubavi) čovjeka prema Bitku i Svijetu uopće želi Schweizer predočiti učenjem najslavnijeg kineskog filozofa Konfucija (551—479 pr. Kr.). Kad je Konfucijev učenik vidio vrtlara koji je svaki put iznova spuštao posudu u bunar, da bi zagrabio vodu za zalijevanje svojih lijeha, upitao ga je, da li bi htio olakšati sebi taj posao. »A kako?« — upitao je vrtlar. Konfucijev učenik odgovori: »Uzme se drvenu dizaljku koja je straga opterećena i teška, a sprijeda lagana. Na taj način može se crpsti vodu da ona samo zapljusne. To se zove bunar na izvlačenje.« Na to je odgovorio vrtlar, koji je bio mudrac: »Ja sam slušao mog učitelja kad je govorio: Ako se netko koristi strojem, onda on sve svoje poslove obavlja na način stroja; tko obavlja svoje poslove poput stroja, taj dobiva i srce poput stroja; a ako netko ima u prsima srce poput stroja, u njemu nestaje čiste bezazlenosti.«³⁶

^{31,32} Dag Hammarskjöld, *Zeichen am Weg*, Knaur, München, 1965, str. 83.

³³ Nav. dj., str. 85.

³⁴ Nav. dj., str. 90.

³⁵ Albert Schweitzer, *Kultur und Ethik*, Verlag C. H. Beck München 1960, str. 319.

³⁶ Nav. dj., str. 356—357.

Na »moral« i »odgovornost« za buduće generacije spada i pitanje sve veće *masovne nezaposlenosti*, koja je također odraz *poremećaja ravnoteže između antropocentrizma i kozmocentrizma*, gdje »sve, pa i čovjek, ovisi o svemu« i »sve, pa i čovjek, služi svemu«. Samo u Južnoj Aziji sada raste svake sedmice potencijal radne snage za otprilike 350.000 ljudi. Do kraja ovog stoljeća taj će broj porasti na 750.000 ljudi u sedmici ili oko 40 milijuna za godinu dana; to je već dvostruko u usporedbi sa sadašnjom populacijom Kanade. Da bi se izašlo na kraj samo s porastom pučanstva do kraja ovog vijeka, morala bi npr. »Indija u slijedećih dvadeset godina (računajući od 1980; m. o.) dnevno (!) sagraditi 1000 novih školskih prostorija, 1000 novih bolnica i 10.000 novih stanova«. ³⁷

Protiv »morala« i »odgovornosti za buduće generacije« radi se i *komercijaliziranom upotrebom kemijskih sredstava za povećanje uroda biljaka i maksimiranje dobitka*. U tu svrhu upotrebljavaju se sredstva, biološka i kemijska, koja čine nemogućim ono što je evolucija svijeta sa sobom donijela kao nešto što stvarima u svijetu »po naravi« pripada, tj. ono što je po »prirodnoj selekciji« u cjelini svemira našlo svoje mjesto postojanja i života u svijetu. Danas se npr. u poljoprivredi kao i industriji upotrebljavaju razna kemijska sredstva koja stravično truju okolinu. Tako je npr. svjetska potrošnja pesticida iznosila 1975. godine 15 milijardi DM, a već 1955. godine svakih pet godina podvostručuje se utrošena suma. Plodno tlo, zbog takve predoziranosti potrošnje, iscrpljuje se pa se sve više smanjuje »prirodna« šarolikost faune i flore. Tako je npr. u Švicarskoj već uginulo 32,7% a u Bavarskoj 40% ribe, i to zbog zatrovanosti poljoprivrede. O zagađenosti voda može se stvoriti predodžba na osnovu podatka da npr. Rajna svaki dan donosi u Sjeverno more 100.000 kg fosfata; to znači dnevno dodatni porast od 10 milijuna kg alga, koje nakon svog odumiranja odnose iz oceana oko 13 milijuna kg kisika za vlastito truljenje. Ta količina odgovara izvlačenju kisika iz, dnevno, 1,5 milijarde m³ vode, dakle površinskom isječku Sjevernog mora od 20 do 50 km². Od 1 milijuna tona dušika koje bivaju unesene kao sredstvo za gnojivo ide više od 50% (550.000 tona) u vode Sav. Rep. Njemačke. »Planet Zemlje biva opljačkan« — kaže učenjak H. Gruhl.³⁸ Zbog svega toga dogodilo se da »sve vrste riba u Rajni boluju od raznih vrsta prištava i da se ne smiju jesti«. ³⁹

Iz *komercijalnih razloga* prave se i *druga nasilja nad prirodom*. Stoga potcrtava Drewermann: »Ukratko: mi se hranimo uprljanim i izmučenim monstrumima, i to uvijek pod isključivom devizom povećanja dohotka.«⁴⁰ Za nas je u svemu tome najsudbonosnija okolnost da upotreba umjetnog gnojiva i biocida — nakon dužeg vremena i tek u formi sinergističkih spajanja — čini da nastanu mnoge štetne tvari. Pesticidi nose sa sobom vrlo brzo opasnost rezistencije organizma: 180 vrsta kukaca postale su rezistentne protiv DDT-a (Dichlor-Diphenyl-Trichloräthan), a od tih kukaca su 105 vrsta prenosioci raznih bolesti. Zaražavanje DDT-ijem je međutim toliko općenito da dojenčad s materinim mlijekom

³⁷ Eugen Drewermann, nav. dj., str. 10—12.

^{38,39} Nav. dj., str. 15—18.

^{40,41} Nav. dj., str. 19—21.

danas imaju u sebi dva do tri puta više DDT-ija negoli je to dozvoljeno — po državnim zakonima — za upotrebu kravljeg mlijeka. Stanje stvari prokomentirao je biolog P. Farb riječima: »Kad bi materinje mlijeko bilo poslano u neakvim drugim posudama, ne bi ga smjela propustiti nijedna granična državna policija.«⁴¹

Duh kojim je nadahnut takav komercijalizirani potrošački i uživalački mentalitet vodi dehumanizaciji ljudskih postupaka, samovolji moćnika, egoizmu i egocentrizmu djelovanja, ukratko: gubitku ravnoteže između čovjeka i prirode, antropocentrizma i kozmocentrizma, gdje onda: »Ne biva suzbijana, kako se često izjavljuje, glad u svijetu, nego biva pripremana... konkurencijska borba, u kojoj nadvladava onaj koji može najviše od stečenih dobara uništiti.«⁴² Slijedi osveta Nemeze: gubitak ravnoteže između izgradnje i razgradnje prirodnih dobara, s ubitačnim posljedicama za sve, bogate i siromašne, site i gladne, izrabljivače i izrabljivane: »Činjenično je danas 20% populacije svijeta odgovorno za 30% zagađenosti okoline. Dok priroda 'proizvodi' samo takve stvari, koje se nakon stanovitog vremena raspadaju i u biološkom kruženju opet — obnovljene — nastupaju, dotle se je izbacivanje smeća, koje zagađuje okolinu, u industrijskim zemljama, ne samo strašno povećalo, nego i sama prirodna ravnoteža između izgradnje i razgradnje biva dalje izobličavana, dodatno — s porastom udjela neprirodnih umjetnih stvari praktički bezgraničnog 'životnog trajanja'...«⁴³ Prema Drewermannovim informacijama: »Svake sekunde izliva se u sjeveroameričke vode 9 milijuna litara tekućeg otpadnog materijala.«⁴⁴ Slično je i u drugim industrijskim zemljama, npr. u Saveznoj Republici Njemačkoj.⁴⁵

Opet slijedi kažnjavanje Nemezisa! Godine 1979, u oceanskom području New Yorka oko 70 milja daleko od obale, zbog pomanjkanja kisika uginuli su milijuni riba, tako da je šteta za ribolov iznosila oko 50 milijuna dolara. U Sjevernom moru izginulo je 1980. godine 2—5% riba, opkoljenih odnosno zatvorenih muljem od otpadnog materijala i otpadnih kemijskih tekućina; izginule su zbog stresa od poplave kemikalija i pomanjkanja kisika, a oboljele su od površinskih otekline, bronhijalnih tumora i deformacija hrptenjače. Zbog kuge izazvane naftnim derivatima uginu godišnje samo u Njemačkoj oko 10.000 morskih ptica. U Sredozemlju je posebno drastična situacija. Sredozemno more je još prije ponovnog otvaranja Sueskog kanala izgubilo snagu za *samopročišćavanje*, a danas stalno prolazi kroz Sredozemno more 40% svjetskog transporta nafte, tj. 400,000,000 tona godišnje. Zbog toga potvrđuju stručnjaci da je 60% svih plaža za kupanje u Italiji veoma zatrovano. Pranje deterdžentima pogoršava situaciju: deterdženti nose u sebi velike količine otrova i ubijaju velik dio životinjskog svijeta po kamenitim obalama, i to u vrlo malim količinama — već kroz 70 sekunda.⁴⁶

Svemu tome moglo bi se još štošta dodati, od ispušnih plinova, koji u raznim saobraćajnim sredstvima stalno truju zrak, pa do ulične buke

⁴² Nav. dj., str. 21.

⁴³ Nav. dj., str. 23.

⁴⁴ Nav. dj., str. 24.

⁴⁵ Nav. dj., str. 25 sl.

⁴⁶ Eugen Drewermann, nav. dj., str. 25—28.

vozila, koja buka prisiljava ljude, umorne od besanice i od života, da godišnje troše milijune tona sedativa i raznih sredstava za spavanje.

»Antropokozmička Nemezis« kažnjava i osvećuje se, nadalje, zbog uništavanja šuma i pretvaranja plodne zemlje u svojevrсно pustinjsko područje, kao i zbog istrebljivanja brojnih životinjskih vrsta, bilo to lovom, trgovinom ili raznim tehničko-civilizacijskim razlozima. Po prirodi šumama pripadaju funkcije: sabiranje vode, obnavljanje vode; šume su stvaraoci klime i filteri zraka, sprečavateljice erozije i hraniteljice zemljišta, dobavljačice energije i proizvođačice korisnog drveća; one štite od buke, saobraćaja, prostor su za ozdravljajući provod slobodnog vremena i odmor živaca od dnevnih briga. Međutim, zbog orijentacije suvremenih tehnologija na »smrtonosni napredak« *nestaju* tamo gdje su najpotrebnije, tj. u gradskim kompleksima; a tamo gdje su donekle očuvane vlastite šume u blizini industrijskih središta, tamo se — nepoštenom trgovinom i pljačkaškim ugovorima — sijeku prašume (u zemljama Trećeg svijeta koje su tek u razvoju), s posljedicama uništenja čitavih urođeničkih etničkih skupina i plemena.

Godine 1974. bilo je na zemlji još otprilike 41 milijuna km³ šume, što znači 32% zemljišne površine. Ta se šumama pokrivena površina zemlje sve više smanjuje. Filipini, u nemogućnosti da na neki drugi način prežive, izvoze drvo posebno u Indiju, Maleziju i Indoneziju, i to za daljnji izvoz u Japan, USA i u Evropu. Japan takvu trgovinu tuđim drvom prakticira »s namjerom da sačuva stanje u vlastitim šumama, kao stratešku rezervu za vrijeme poslije 2000. godine. U Sav. Rep. Njemačkoj koristi se po glavi samo 1 m³ iz vlastitih šuma, a za sve ostale potrebe od drveta koristi se uvoz. Međunarodna udruženja i istraživači sirovina učinili su da će 5 milijuna km² velike amazonske prašume, do 2002. godine biti potpuno uništeno, jer se iz te šume godišnje iskrči 10 milijuna hektara stabala skupa s korijenjem.⁴⁷ Ovamo spada i trajno kemijsko uništavanje šume zbog padanja »kisele kiše« (kiša pomiješana s H₂SO₄).

»Prirodno« selekcijska stvarnost bića na Zemlji, kao rezultanta cjelokupne evolucije i konstelacije Svemira, evolucijske »kozmoцентриčnosti«, silom nametnute komercijalističke orijentacije, u velikoj je mjeri oštećena i zloupotrijebljena. S uništenjem prašuma Amazonije izginut će indijska plemena, kao i svijet tropskih životinja i biljaka, i to sve u korist povećavanja trgovačkog dobitka moćnih koncerna, koji su zainteresirani samo za mahagonijevo drvo, za kaučuk, za naftu, itd., — za trgovački dobitak. Od 6 milijuna Indijanaca, koji su nastavali Braziliju prije 480 godina živi danas još samo 200.000, a tih 200.000 ugroženo je bolestima civilizacije i infekcijskim bolestima, koje su se pojavile skupa s izgradnjom autocesta i s uništenjem prašuma. Slično tome, oko 200.000 urođenika u Australiji, koji još do danas žive, osuđeni su, beznadno, na izumiranje među 14 milijuna Bijelaca.⁴⁸ Kazna »antropokozmičkog Nemezisa« uslijedila je i slijedit će dalje. Oko 1/5 do 1/4 amazonske prašume već je uništeno. Slijedio je jaki prelijev vode u opustošena područja, i nakon 1970. godine razorni porast vodostaja rijeka u vrijeme kiša, dok u trop-

⁴⁷ Nav. dj., str. 29—31.

⁴⁸ Eugena Drewermann, *Der tödliche Fortschritt*, str. 146.

skom razdoblju nije više bilo dovoljno vode. Presušuju i rijeke koje su prije tekle kroz čitavu godinu. Kroz razdoblje dok se uništilo 51.000 km² prašume, u peruanskom dijelu Amazonke stanovništvo se *podvostručilo*, ali »nemezijski« — u uvjetima promijenjene klime, oticanja voda u iskrčena područja prašumske vegetacije i u uvjetima velikih poplava i presušivanja vode.⁴⁹

Industrijalizacijom i porastom pučanstva svijeta na više od 5 milijardi ljudi silno se povisila potreba vode, dok je — u opasnoj disproporciji s time — komercijalizirana tehnologija pretvarala i pretvara sve više područja u stepe i pustinju. Od 1882. do 1952. povećala su se pustinjska područja na zemaljskoj kugli od 11 na 25 milijuna km²; to je 1/4 čvrste površine Zemlje.⁵⁰ Dakle, »u vremenu stalnog rasta potrebe za životnim prostorom imamo pred sobom *porast pustinje*, i to u zemljama u kojima je najveći pritisak populacije.«⁵¹ Ista se stvar događa sa životinjskim svijetom: od početka 17. st. istrijebljeno je 475 vrsta životinja. Prema procjeni organizacije World Wildlife Fund nužno je zakonski zaštititi kao akutno ugrožene 375 vrsta životinja: 168 vrsta sisavaca, 113 vrsta ptica, 11 vrsta gmazova, 26 vrsta mekušaca, 8 vrsta riba i 6 vrsta amfibija i još nekih drugih, pri čijem uništenju »svaka istrijebljena životinjska vrsta znači određen gubitak koji se nikada više neće popraviti.«⁵² Međutim, skupa s tim javlja se pitanje: »Što se mora i može dogoditi, da bi se *čovjeka spriječilo kako ne bi postao najvećim neprijateljem na zemlji svakom stvorenju okolo sebe i konačno također samome sebi?*«⁵³ Mitološki Narcis zlo je svršio, utopivši se u vodi, — zaljubljen u vlastitu ljepotu, u samoga sebe. Antropocentrizam nosi u sebi opasnost narcisoidnog i prema svemu drugom omalovažavajućeg životnog stava. Tada nastupa osveta Nemeze! To nas upozorava da moramo *promijeniti duh* i orijentaciju prema cjelini prirode, i stvari i ljudi, znajući da izmjenično »sve služi čovjeku, ali samo dotle dok i čovjek adekvatno služi Svemu«, Cjelini Bitka koja uključuje Boga na vrhu piramide Istine, Dobrote i Ljepote, i sva pojedinačna stvorenja i bića unutar prirode »prema njihovoj naravi« i njihovim slojevitim stupnjevima istine, dobrote i ljepote — prema dnu same piramide cjeline svemira. »Natura non facit saltus« (priroda ne pravi skokova!) — poznati je Leibnizov aforizam. Ako čovjek, po vlastitoj volji, ipak napravi »saltus« (skok), mimo ili protiv naravi, bilo vlastite ili ostalih stvari u prirodi, na njega pada, prije ili poslije osveta antropokozmičke Nemeze. Tehnologija u rukama narcisoidnih moćnika komercijalnog dohotka vodi, kako smo to utvrdili, pustošenju zemlje-hraniteljice, dok bi tehnologija u rukama poštovatelja cjeline Bitka i pojedinačnih bića »u njihovoj naravi« označavala povećavanje njezine plodnosti. Mnogobrojni Alberti Schweizeri, Majke Terezije i Mahathme Gandi pretvarali bi pomoću tehnologije pustinje i stepe u plodnu zemlju, dok bi, s druge strane, egocentrični i narcisoidni sljedbenici antropocentrizma pomoću te iste tehnologije pretvarali floru i faunu zemlje-hraniteljice u mrtvu pustinju. Prvi su orijentirani na »čovjeka« i njegove potrebe; drugi su orijen-

⁴⁹ Nav. dj., str. 32.

^{50/51} Nav. dj., str. 33.

^{52/53} Nav. dj., str. 44—45.

tirani na dohodak i njegove trenutačne šanse, čak i uz cijenu čovjekova života.

c. Promjena duha — preorijentacija na kozmocentrizam:

»sve, pa i čovjek, služi svemu«

Krist je to izrazio maksimom: Tko odviše ljubi život svoj izgubit će ga! Znanost to potvrđuje danas činjenicom: Čovjek bi mogao izginuti od samouništenja, upotrebivši djela svojih vlastitih ruku. I bez obzira na monstruožnu opasnost od eksplozija radioaktivnih reaktora i sve poteškoće što ih sa sobom nosi političko i vojno osiguranje tehnike stvorene pomoću atomske energije, nikako nije nešto zanemarivo gomilanje radioaktivnih otpadaka: »Zračenje od otpadaka proizvodnje iz atomske centrale nekog velegrada, u slučaju kad bi bez zapreke moglo djelovati na okolinu, bilo bi dovoljno da usmrti stotruko povećan broj stanovnika u gradu.«⁵⁴ Načelno nije moguće obećanjima, ugovorima i bilo kakvim garancijama osigurati čovječanstvo od takve opasnosti i poteškoća, jer nije moguće odgovoriti na dva temeljna zahtjeva: »Kako sa sigurnošću takva obećanja održati? Kome će se to narediti?«⁵⁵ »Već danas nalaze se u skladištima stotine tona Pu 239 (plutonijuma), s vremenom poluraspadanja od 24.000 godina, i to kao gotove bombe u raketnim silosima i U-boot (Unterseeboot = podmornica) oknima; čak i kad ne bi više pristizao dodatni plutonij, današnja bi količina iščeznula tek kroz 24.000 godina...«⁵⁶ — o čemu opsežno piše K. Winnacker u knjizi *Sudbinsko pitanje nuklearne energije*. U vezi s pitanjem mogućeg samoubojstva čovječanstva poznati suvremeni atomski fizičar i filozof Fritjof Capra piše ovako: »Instituti za atomsku energiju i nuklearna vojna skladišta oslobađaju radioaktivne supstancije, koje truju okolinu i preko toga djeluju na sve žive organizme, uključivši i čovjeka. Ta djelovanja nisu odmah raspoznatljiva, spoznatljiva su samo postupno, a trajno se akumuliraju uz neprekidno povećavanje opasnosti. Te supstancije... djeluju otrovno na ljudskom organizmu... Rak se od njih razvija općenito nakon 10—40 godina, a genetske posljedice nastupaju... tek u budućim generacijama...«⁵⁷

U takvim kontekstima tehnologijskog napretka antropolozi ističu misao: »Nova slika o čovjeku! — umjesto 'zaštita okoline!'« Time žele reći, kako je nužno za spas čovječanstva izvršiti »promjenu duha«, na temelju preorijentacije od antropocentrizma moćnika na kozmocentrizam svih ljudi (»sve služi čovjeku i čovjek služi Svemu«). Treba stvoriti novi mentalitet, gdje će normativ napretka biti potrebe, a ne dohodak i sami biznis! U stanovitom smislu »povratak prirodi«, donekle rousseauovski »faire retour à la nature et à la vertu primitive« (povratak prirodi i iskonskoj kreposti!). Tu nijedan čovjek nije »središte i mjerilo svega«, nego je svaki čovjek samo sastavni dio prirode. Kao njezin sastavni dio, ne smije prirodu više eksploatirati, iscrpljivati, zloupotrebljavati, nego je mora poštivati ljubeći svaku stvar kao što ljubi svoje vlastito oko, ruku, nogu.

⁵⁴⁵⁵⁵⁶ Nav. dj., str. 54.

⁵⁷ Fritjof Capra, *Wendezeit*, Scherz Verlag, Bern, München, Wien, 6. izd. 1983, str. 267.

To što želim naglasiti kad je govor o »promjeni duha« mogu — čini mi se — najprikladnije izraziti riječima indijanskog poglavice Seattlea, što ih je 1856. godine izgovorio pred Isaacom Stevensom, guvernerom područja Washington, u povodu prisile američkih državnih organa da njegovo pleme proda svoju zemlju kolonizatorima. Bijelci, antropocentrični eksploatatori prirode, upozorava on, nemaju snova, nada i vizija; umjesto toga oni imaju samo proračune, protuprirodne kalkulacije i planove, bezdušne »svetinje« svog n svetog i nadmoću izopačenog uma. Te misli, u različitim kontekstima, ispunjavaju čitav taj povijesni govor poglavice Seattlea. Evo kako govori:

»Veliki Poglavar u Washingtonu šalje obavijest, da on želi kupiti našu zemlju... Kako se može kupiti ili prodavati nebo, ili toplina zemlje? Nama je takva predodžba posve nepoznata, strana... Svaki dio ove zemlje *nome je narodu svet...*, svaka magla u šumama tamnim, svaki kukac koji zuji njemu je nešto sveto, bilo to u mislima ili u doživljavanju mog naroda. Mrtvaci Bijelog čovjeka zaboravljaju zemlju svojeg rođenja... Naši mrtvi ne zaboravljaju nikada ovu divnu zemlju, ona je *dio nas samih*. Mirisno cvijeće naše su sestre, srne, konj, veliki orao — naša su braća... Bljeskava voda, koja teče u potocima i rijekama, nije samo voda, nego je ona i *krv naših predaka*... Žuborenje vode je glas mojih predaka. Vode su naša braća, one smiruju našu žeđ... Mi znamo da Bijeli čovjek ne shvaća naše običaje. Jedan dio zemlje njemu je jednak sa svakim drugim dijelom, jer on je *tudinac*... Zemlja nije njegov brat, nego je ona njegov *neprijatelj*, i kad je on nju *oplijenio*, on ide dalje... On smatra svoju majku-zemlju i svog brata-nebo stvarima za kupovanje i pljačku, stvarima za prodaju, kao ovce ili blistave bisere. Njegov glad će *zemlju progutati* i ništa neće ostaviti — kao u pustinji. Ja ne znam, naši su običaji drugačiji od vaših... Zrak je dragocjen za Crvenog čovjeka, jer sve stvari dijele isti dah: životinje, stablo, čovjek — svi oni dijele isti dah... Što god se dogodi životinjama, daskora se dogodi i ljudima. *Sve su stvari međusobno povezane*... Poučite vašu djecu ono što mi učimo našu djecu: *zemlja je naša Majka*... Kad ljudi pljuju na zemlju, oni pljuju na sebe! Ali, mi znamo ovo: zemlja ne pripada čovjeku, čovjek pripada zemlji — to mi znamo! *Sve je međusobno povezano*, kao krv koja povezuje jednu obitelj... Kad mi ne posjedujemo kao gospodari svježinu zraka i blistanje vode, kako vi možete od nas zemlju kupovati?... Ali, mi smo divljaci! Bijeli čovjek, časovito posjedujući silu, *vjeruje da je on bog*, kojemu pripada zemlja. Kako može čovjek posjedovati svoju majku?... Nije važno gdje ćemo mi provesti ostatak svojih dana... Zašto ja moram tugovati nad propašću svog naroda... Ljudi dolaze i prolaze kao valovi na moru. Jedno mi znamo, a to će Bijeli čovjek jednog dana tek možda otkriti: *naš Bog je isti Bog*... On je Bog ljudi, Crvenih i Bijelih... I Bijelci će proći, možda prije nego druga plemena... Kad se zadnji Crveni čovjek ukloni s ove zemlje..., još uvijek bit će živ duh mojih otaca, na ovim obalama i u ovim šumama... Ako vam mi prodajemo svoju zemlju, ljubite je kako smo je i mi ljubili, brinite se za nju kako smo se i mi brinuli, zadržite sjećanje na zemlju takvu kakva jest, kad ste je vi nama oduzeli... Jer jedno znamo mi: naš Bog je isti Bog. Ova zemlja njemu je sveta. Ni Bijeli čovjek

ne može izmaknuti zajedničkom određenju. Možda smo mi ipak braća! Vidjet ćemo! I mrtvi imaju snagu.«⁵⁸

Svaka misao crvenog čovjeka očito je *kozmoцентрична* (»sve je povezano sa svime«, »čovjek je samo dio svijeta«, »čovjek nije gospodar svijeta«, »čovjek krivo misli da je on bog«). Očito je kako crveni čovjek naslućuje u antropocentrizmu bijelog čovjeka (on vjeruje da je on bog, jer posjeduje silu; on gleda na prirodu kao na neprijatelja, kojeg može pljačkati; on ne vidi da su sve stvari — uključivši i svakog čovjeka — međusobno povezane; on proglašuje sebe bogom, a ne vidi jednoga Boga crvenih i bijelih ljudi) opasnost od »nemezijskog« bratoubilačkog samouništenja.

U takvim mislima vrlo pronicljivog Indijanca sažeta je problematika »nemezijskog« kažnjavanja komercijaliziranog i antropocentričnog narušavanja prirodne, kozmičke ravnoteže, s narcisoidnom lozinkom »sve služi čovjeku«. Stari Indijanac protivno od bijelog čovjeka, prihvaća načelo »sve, uključivši i čovjeka, služi Svemu!« Postavka »sve služi čovjeku« vodi samovolji moćnika, sa smrtonosnim posljedicama za čovjeka i za čovječanstvo. Ili, kako smo rekli s Drewermannom: »Ako su ljudi 'bestijalni'«, oni postaju — služeći se naopako razumom — »životinjskiji od svake životinje«.⁵⁹

Ovdje se nameće pitanje, što je zapravo *kulturni napredak*, zatim da li je taj napredak uvijek doista »napredan«. Kako se može naslutiti, on je čak smrtonosno opasan, dakle — nenapredan. Suvremeni — naglašeno tehnoški — napredak, kako iz svega slijedi, u mnogočemu je antihuman. *Antihuman* je pak stoga, jer u sebi nosi antropocentrizam moćnika, a ne uzima u obzir *kozmoцентриčko* usmjerenje svih ljudi.

Zbog svega toga mora se izraz »napredak« relativirati u svom značenju. Kod Kanta napredak označava trajno usavršavanje ljudskog društva, na temelju upotrebe razuma i entuzijazma za ono Idealno. Međutim, ostaje otvoreno pitanje: kako se osigurati od »nerazumne« upotrebe razuma i od »neidealnih« Ideala!. Kod Comtea napredak znači: organizirano usrećivanje čovječanstva na temelju socioloških istraživanja i iskustveno provjerive ili pozitivne prirodoslovne znanosti. Međutim, ostaje otvoreno pitanje: otkuda sam došao, zašto sam tu i kamo idem: »tajanstvo stvari i života zebe; ne poznam ništa, a najmanje — sebe!« (Tin Ujević)! Kod Nietzschea napredak znači: upornost u stvaranju »natčovjeka« koji bi bio »s one strane dobra i zla«, na temelju realizacije volje za moći. Međutim, ostaje otvoreno pitanje: zar je doista pozitivniji »zakon džungle« s dopuštenim ubojstvima, prevarama i slijepom silom jačega od »zakona koordinacije i subordinacije« svega postojećeg u svijetu, u kojem se razvijaju poštovanje, ljubav i osjećaji za ono što nečemu »po naravi« pripada — u svima spoznatljivim kozmoцентриčkim koneksijama?! Kod Darwina znači riječ napredak: razvoj na temelju »borbe za opstanak« i »prirodne selekcije« jačega. Međutim, ostaje otvoreno pitanje: po kojem kriteriju vrednovanja treba od-

⁵⁸ Eugen Drewermann, nav. dj., str. 160—165. i str. 180.

⁵⁹ Nav. dj. str. 220.

rediti barem »radnu definiciju« jakosti onoga »jačega«?! U *marksizmu* znači »napredak«: revolucionarna borba za oslobođenje čovjeka od svih oblika otuđenja. Međutim, i tu se javlja pitanje: po kojim kriterijima efikasno osigurati revolucionarnost da ne skrene »na gore«, umjesto da vodi »na bolje«, da ne prijeđe »na antihumanije«, umjesto da sa sigurnošću ostane »uz ono humanije«?! — Kako sve to nije baš jasno, ma što mi o tome mislili, svjedoče danas veliki i vodeći mislioci i učenjaci, kad sa svom akribijom i znalačkim obrazloženjima govore o »demonizmu tehnike« (Karl Jaspers), o »tamnim stranama napretka« (Fritjof Capra), o »progresu protiv harmonije« (Dieter Emeis) i o »manjkavom uvidu u granice znanosti i tehnike« (Dieter Emeis), o »bolestima civilizacije« (Paul Overhage), o »ugroženoj ekološkoj ravnoteži« i o »manipulacijama na ljudskom mozgu« (Paul Overhage), itd.

Karl Jaspers, raspravljajući o tragici i trijumfima suvremenog vjerovanja u znanost, naglašava kako tehnika radikalno izmjenjuje življenje čovjeka unutar njegove okoline, kako prisiljava društvo na nove putove i nove načine rada, te na promjenu stila ljudskog življenja u efikasan stil rada, ali vrlo opasno, po principu stroja, gdje čitava Zemlja postaje »tvornicom«. Međutim, čovjek na taj način postaje tek stanovnik Zemlje, ali ujedno ostaje »bez zavičaja«. Gubi kontinuitet tradicije. Duh se »reducira na... uvježbavanje za upotrebljive funkcije«. ⁶⁰ Zbog toga, dogodilo se da mi danas živimo »u nemogućnosti: pronaći neku pravu formu života«. ⁶¹ U tome i leži duboki razlog dubokog unutarnjeg nezadovoljstva današnjeg čovjeka sa samim sobom. Čovjek postaje *neistinskim*: »On mora živjeti s maskama, maske pak mora izmjenjivati prema situacijama i ljudima s kojima saobraća. Današnji čovjek... ne polučuje sama sebe, jer on — pod svim maskama — na kraju ne zna tko je zapravo«. ⁶² Ruski filozof Nikolaj Berdjajev nadodaje tome dalekosežno zapažanje: »Tehnika nanosi strašne udarce humanizmu, humanističkom naziranju na svijet, humanističkom idealu čovjeka i kulture. Stroj je po svojoj prirodi antihumanističan.« ⁶³ Jaspers nastavlja: — Tu se onda događa »osiromašenje života... Čovjek tone u propadanje svijesti«. ⁶⁴ jer dolazi do *robovanja* trenutačnoj i promjenljivoj situaciji golog »opstanka«, gdje svakodnevica običnog životarenja ubija ono bitno čovječje: stvaralačku individualnost čovjeka kao Pojedinca, kao »slobodne Egzistencije«, jedinstvenog umnog i slobodnog izdanka Transcendencije, prožetog vlastitim usmjerenjem na ostvarenje dostojnog životnog *cilja*, kao njegove »šifre« koja ga povezuje direktno sa *Sveobuhvatnim Bitkom* (das Umgreifende) ili s *Imanentnom Transcendencijom*, ⁶⁵ koja baš »Egzistencije« (snažne Ličnosti!), ne dajuć im mira, potiče uvijek na »nadilaženje postignutog«, na neprekidno »Dalje« — prema Totalitetu Zbiljnosti. Tehnika, s mentalitetom što ga stvara, potičući čovjeka da tone »u propadanje svijesti«, grčevito se hva-

⁶⁰ Karl Jaspers, *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, Piper & Co Verlag, München 1950, str. 128—130. Dalje cit. pod kraticom UZ.

⁶¹, ⁶² Nav. mj.

⁶³ Kolekcija eseja *Čovjek i tehnika*, Mat. Hrv. Zagreb, str. 130. si.

⁶⁴ Karl Jaspers, UZ, str. 132—134.

⁶⁵ Usp. moj članak *Karl Jaspers — o tragici i trijumfima suvremenog vjerovanja u znanost*, revija CUS, Split, 1968, br. 3 i 4.

tajući golog »opstanka«, sama po sebi nosi svoj opasni »demonizam«,⁶⁶ koji je sposoban uništiti čovječanstvo, čovjeka i Zemlju. Od svega toga može se čovjek spasiti samo *humanizranjem tehnike* i ostvarenjem »realnog jedinstva čovječanstva na Zemlji«,⁶⁷ uz trajnu i dosljednu primjenu načela: »borbā u ljubavi« (Kampf in der Liebe) i »komunikacija Egzistencijā«. Tu ono »Egzistencija« označava samo kompletnu osobu, koja vjeruje u sebe te živi i po potrebi umire za svoj, umom i slobodom izabrani Ideal. Prema Jaspersu, Giordano Bruno je primjer takve snažne ličnosti!

U takvoj Jaspersovoj filozofskoj orijentaciji *kozmoctrizam* kao ideju-vodilju nosi u sebi slijedeća postavka: Na temelju neprekidnog znanstvenog napredovanja razvijati mogućnosti svakog čovjeka da — unutar čovjeka dostojnog »opstanka« (Dasein) — razvija samoga sebe kao »Egzistenciju«, tj. kao snažnu Osobu, vjernu svome umom i slobodom izabranom Idealu, ostajući tolerantni i dubokim razumijevanjem ispunjeni humanista prema Idealima drugih Egzistencija, vodeći s njima »borbu u ljubavi« i »komunikaciji«, bez ikakva pritiska i nasilja bilo fizičkoga, bilo psihičkoga.

NEMESIS ANTHROPOLOGICA

Summary

The author firstly touches medical nemesis. Medical exploration, clinical commercialism, do not go together with »personality«, but are anthropocentric. Therefore, this calls for »iatrogenesis«: dependence on medicine and medical personal, showing a class difference between the rich and poor.

And secondly, there is talk about »anthropocosmic nemesis«, which touches man in respect to his wrongful behaviour with the environment. Advanc in technology with its industry and wish for improvement builds towards an ecological catastrophe.

⁶⁶ Karl Jaspers, UZ, str. 158—160.

⁶⁷ Nav. dj., str. 162—163.